

نارەزايى ئاۋ لە ئىران

24-07-2021

نووسەرەگان

زريان رۆژھەلاتى

كۆرتە : نارەزايى خەلكى خوزستان لە ئىران بەھۆى كەمئاو، لەم رۆژانەدا كە پلەى گەرما لەو، خۆى لە قەرەى 47 _ 48 پلە دەدات، رۆژھەلى تارانى داگرتوو. ئىران لە چاۋ چەند سالى پيش ئىستا، لە سياسەتى دەرەویدا تۆزىك داشى سوارە. لە دانوستاندن لەبارەى بەرنامە ئەتۆمىيەكەى پەلە ناكات و، داۋاى لاڭردنى گەمارۆكان دەكات. بەشيك لە ركابەرە ناۋچەيەكانيشى، دەيانەوئى گرژيەكانيان لەگەلى كەمبەكەنەو. ھەلبەت دۆخى سياسەتى ناوخواى وانىيە و رووبەرۋوى يەكئىك لە گرنگترين قەيرانەكانى خۆى بووئەتەو؛ ئەويش نارەزايى جەماۋەريە!

بەربابى

نارەزىيە خەلقى خوزىستان لە ئىران بەھۇي كەمئەوى، لەم رۇژانەدا كە پلەي گەرما لەوئى، خۇي لە قەرەي 47 - 48 پلە دەدات، رۇژەقى تارانى داگرتووه. ئىران لە چاۋ چەند سالى پېش ئىستا، لە سىياسەتى دەرەویدا تۇزىك داشى سوارە. لە دانۇستاندىن لەبارەي بەرنامە ئەتۆمىيەكەي پەلە ناكات و، داۋاي لايردىنى گەمارۇكان دەكات. بەشېك لە رىكابەرە ناۋچەيىيەكانىشى، دەيانەوئى گۇرۇپپەكانىيان لەگەلى كەمبەكەنەو. ھەلەت دۇخى سىياسەتى ناۋخۇي وانىيە و رووبەرۋوي يەكېك لە گىرنگىرىن قەيرانەكانى خۇي بووئەتەو؛ ئەويش نارەزىيە جەماۋەرىيە!

رووداۋەكە چىيە؟

نارەزىيە خوزىستانىيەكان لە دەست كەمئەوى، بۇ دوو پارىزگاي ئىسغەھان و لوپستانىش پەرەي سەند و چەند شوئىنكى جىجايى گرتەو. ھىومان رايىس وۇچ باسى كوژرانى 3 خۇپىشاندەرى كردووه [1] و، ھەندىك سەرچاۋەي دىكەش ئەو ژمارەيە بۇ 7 بەرزەكەنەو. [2]

ژمارەيەك لە پەرلەمانتارەكانى ئەو پارىزگايە رەخنەيان لە حكومەت و پەرلەمان گرتووه كە خەمى دۇخى خوزىستان ناخۇن و ئايەتوللا محەممەد حوسەين ئەحمەدى شاھروودى، نوپنەرى ئەوئە لە ئەنجوومەنى شارەزايانى رابەرى، رەخنەي لە كەمەرخەمىي نووسىنگەي رابەرى ئىران، سەرۇككۇمار و ەزارەتى وزەش گرتووه و گوتوويەتى "بەداخەو گويان لىنەگرتىن" [3].

خوزىستان لەجىياتى دانەيەك، 4 رووبارى گەورە و بچووكى بە ناۋەكانى (كارون، مارون، دز و كەرەخ) ھەيە و بەپىي ھەندىك لە ئامارەكانىش، "33% ئاۋە سەرزەۋىنيەكانى ئىران لەوئىيە" [4]، بەلام ئىستا كەمئەو!

نارەزىيەكان دەلەن، پۇژەكانى حكومەت بۇ گواستەنەوئە ئاۋى رووبارەكانى خوزىستان بۇ پارىزگا ناۋەندىيەكانى ئىران، بىچ و بناۋانى ئەو كەمئەۋىيەي دروستكردووه و، ھەندىك لە بەرپىرسانى حكومەتەش دەلەن بەفەرۋەدانى ئاۋ كىشەكەي دروستكردووه. سالى 2019، ناۋەندى لىكۇلىنەۋەكانى پەرلەمانى ئىران، پېشېنى كردىو كە 80% خەلقى ئىران تووشى گرتى كەمئەۋى بىنەو. [5] لەوئىشدا ئامارەي بەوە كردىو كە ناۋچەي ئاۋىي نىۋەراستى ئىران، كە پارىزگاكان ەك: ئىسغەھان، كرمان، يەزد و خۇراسانى جىنۇبىش دەگرتەو، كەمئەۋىيەي ناۋچەن. ماۋەي چەندىن سالىشە پۇژەي جىجايى بۇ گۇرپىنى رېۋەي ئاۋى ناۋچەكانى رۇژاۋاي ئىران لە ئارادايە. ئەمسال ھەسەن رۇخانى پۇژەيەكى گواستەنەۋى ئاۋى دەريا بۇ سەحرىي كردووه كە ئامانج لىي، گواستەنەۋى ئاۋى شىرېنكراۋى خەلچ و دەرياي عومانە بۇ پارىزگاكانى نىۋەراست، سىستان و بەلوچىستان. لە سەر لەقەكانى رووبارى كارونى خوزىستان كە چەند پارىزگايەكى دىكەوە دىن، چەندىن بەنداۋ دروستكراۋن و لەرپى تونىل و كەنەلەو، ئاۋ بۇ پارىزگاكانى نىۋەراست براۋە. لانىكەم باسى پۇژەي 9 بەنداۋ لەسەر لەقەكانى كارون دەكرىن كە لە ھەرسى پارىزگاي لورستان، مەركەزى و چوارمەھال و بەختىارىيەۋە دەرژىتە ناۋ خوزىستان كە ھەندىكەي كەوتوونەتە كار و ئەمەش خەلقى توۋرە كردووه. نەك تەنە خەلقى ئاسايى، بەلكو ئەمە مشتومرېكى لەنئوان پەرلەمانتارانى خوزىستان و پارىزگايەكى ەك ئىسغەھانىش دروستكردووه كە ئاۋى بۇ براۋە. سالى 2019، 19 پەرلەمانتارى ئىسغەھان لە دژى لايردىنى پارەي دائراۋ بۇ جىيەجىكردىنى پۇژەكانى گواستەنەۋى ئاۋى لەقەكانى رووبارى كارون بۇ پارىزگاكانىيان و زىندوۋكردنەۋى رووبارى زايەندەۋوود، دەستيان لەكاركېشايەۋە تاۋەكو حكومەت ناچارىت ئەو پارەيە تەرخانېكات و ئەويش كردى. [6] نوپنەرانى خوزىستانىش لەكاتى گوتارى رۇخانىدا نارەزىيان دەربېرى و دواترىش لەگەل نوپنەرانى چوارمەھال و بەختىارى لەگەل جىگىرى سەرگكۇمار كۇبوۋنەۋە.

بۇيە ئەم بابەتە پۇتانسىيەلى ئەۋەي تېدايە كە لە رووداۋىكى ئىدارىيەۋە بۇ پىرسىكى سىياسى بگوازىتەۋە. جىاۋازىي ئىتنى نئوان ئەو پارىزگايەنى كە ئاۋيان لىپراۋە، لەگەل ئەۋانەي كە ئاۋيان بۇ براۋە، واىكردووه كە بەرپىرسانى پلەيەكى تاران، كە زۇريان خەلقى ناۋچەكانى نىۋەراست و باكۋورى ئەو ۋلاتەن ەك خۇراسان و سىمان و يەزد و ئىسغەھان و ...، خەمى ئەۋەيان بىت كە نەۋەك ئەو نارەزىيانە قەلشە ئەتنى و نەتەۋەيىيەكان زىياتر بكات.

ھەلەت سىياسەتى گلدانەۋە و گواستەنەۋى رېۋەي ئاۋ لەئىران، تەنە پىرسىكى سىياسى نىۋخۇيى دروستكردووه، بەلكو بابەتىكى بۇ پەيۋەندىيەكانى عىراق و ئىرانىش دروستكردووه كە دەشى لە داھاتوودا زىياتر بىتە رۇژەف. چۈنكە دروستكردىنى بەنداۋ لەسەر لەقەكانى سىروان و زاب كېشەي بۇ ھەرىمى كوردستان و عىراقىش دروستكردووه.

لە ماوەى زياتر لە 10 سالى رابردوودا ئەمە سىيەمىن خۇپيشاندانى گەورەى خوزستانىيەكانە كە لە ئيران كوردبىتيان. سالى 2011 دىزى نامەى بەرپرسيكى تاران لەبارەى گۆرپىنى ديموگرافياى پاريزگاگە خۇپيشاندان كرا كە تووندووتيزى تيكەوت. سالى 2018 يىش ھەرلە سەر ئاۋ خەلك ھاتنە سەرجادە و لە 2021 يىشدا دووبارە بوووە.

مەحمود ئەحمەد ئەزاد سەركۇمارى پىشوووتى ئيران، تازەى باسى ئەوەى كروووە كە كاتى خۇى "ئەنجومەنى بالاي ئاسايشى نەتەوہى، لە ترسى ئەوہى كە نەوہك شەرىكى دىكە رووبدات، گەشەپىدانى خوزستانى بەتايەتى لە رۇژئاواى كارون راگرتووە، كاتىك خۇى بووئە سەركۇمار، ئەو بىرپارەى ھەلەشاندووەتەوہ." [7] گوتەكانى ئەحمەدى ئەزاد ھەر ئامانچىكان ھەبىت، دەتوانن ئەوہ دەرەخەن كە چۇن روانگەپەكى ئەمنى و سوپاى، كارىگەرى لەسەر گوزەرانى رۇژانەى خەلك داناوہ. قاسمى سولەيمانى دەشتەكى پاريزگاى خوزستان گوتوويەتى، لە ئامارەكاندا رىزەى بىكارى لە خوزستان بە 14.5% ديارە بەلام لە ھەندىك شوپىندا لە سەرەوہى 40%-45% دايە. خوزستان دۇخىكى ھاوشىوہى بەسەرەى عىراقى ھەپە. نەوتى زۆرە و خزمەتگوزارى كەمە. زياتر لە 50% بەدەگى نەوتى ئيران لەوہىيە [8]، بەلام كەمئاوى و بى كارەباى و بىكارى تىنى بە دانىشتووانەكەى ھەلچىوہ كە دەشنى پرسى ھاوبەشەبىت لەگەل بەشىكى زۆرى ناوچەكانى دىكەى ئيرانىش.

زىادبوونى نارەزايى جەماوہرى

لە ماوەى چەند سالى رابردوودا نارەزايى جەماوہرى، لە بەشى باشوورى گۆى زەوى و لەو وڵاتانەى بەپىيان لەگەل ديموكراسى باش نىيە، زىادى كروووە. لە 12 مانگى سالى 2019دا، لانيكەم 50 خۇپيشاندانى گەورە و بچووك رووبانداوہ، ئەم ژمارەپە لە 11 مانگى سالى 2020دا گەيشتووەتە 77. [9] لەنۆ 16 خۇپيشاندانى ھەرەگرنگ كە لە ئەمرىكاى لاتىنەوہ بگرە تاوہكو ئاسيا كراون، [10] بىجگە لە 4 دانە كە ھۆكارەكان زياتر سياسى بوون، ئەوانىدىكە زياتر ھۆكارى ئابوورى و دژايەتى گەندەلى و ناعەدالەتى و داواى رىفۆرم، پالئەرە سەرەكەپەكانى خۇپيشاندان بوون. خەلكى دنيا ئىدى زياتر لە جاران دىزى كۆمەتەكانيان دەرەكەوئەت و ئيرانىش لەمە بەدەر نىيە.

لە ماوەى دەسەلەتى كۆمارى ئىسلامى ئيراندا، بەمەى ئەمجارەى خوزستانەوہ، لانيكەم 12 خۇپيشاندانى گرنگ دەرەكەوتوون. ھەرچار كۆمەت سەركوتىكروووە، بەلام ھەرچى چووہ ماوہى نىوان خۇپيشاندانەكان كەمتر بووہ، ھەرەوہا بەشدارىيە خەلك زياتر بووہ. بىجگە لەوہ، تووندووتيزى زياترىشى تىكەوتووە. دەتوانىن بىژىن بىجگە لە رووداوہكانى سالى 1981، نارەزايى فراوان تاوہكو كاتى خۇپيشاندانەكەى خويندكاران لە تاران و تەوريز لە سالى 1999. كە دىزى داخستنى رۇژنامەى سەلام كرديان، شتىكى گەورە رووينەدا، بەلام رووداوہكانى دە سالى دواتر، رىيان خۇشكرد بۇ زنجىرەپەك خۇپيشاندان كە ھەرچى چوو ماوہى نىوانيان كەمتر بوو. سالى 2009 لە دىزى ئەنجامى راگەپىندراوى ھەلبۇاردن خەلكانىكى زۆر لە سەرتاسەرى ئيران دەرەكەوتنە سەرجادە و لە ئەنجامدا بەپىي كەمترىن ژمارەكانىش بىت، لانيكەم 30 كەس كوزران و نىكەى 4000 كەسپىش گىران. لە 2011، نارەزايەك لە دىزى دەستكارىكردى ديموگرافيا لە خوزستان دەرەكەوت كە تىيدا 27 كەس كوزران. لە 2011 و 2012دا شەپۇلى بەھارى عەرەبى، كارىگەرىيەكى سنوردارى لەسەر ئيران دانا، بەلام كۆمەت توانىي گۆنترۆلى بگات. لەوہشدا لانيكەم، 3 كەس كوزران و زياتر لە 90 كەس برىندار بوون و نىكەى 1500 كەسپىش گىران. لە 2017-2018دا نارەزايى لەدەست گرانى تەشەنەى كرد و لە ئەنجامدا، 22 كەس گيانى لەدەستدا و نىكەى 3700 كەسپىش گىران. لە 2018، نارەزايەكى ئاۋ لە خوزستان دەرەكەوت. 4 كەس كوزرا و 21 دىكە برىنداربوون و 10 كەسپىش لەسەرى گىران. دواى ئاۋ، نارەزايى بەنزين لە 2019 ھات كە ئەوانەى كەمترىن ژمارەى كوزارەكان دەلەين، باسى 300 و ئەوانەشى زۆرتىن دەلەين، باسى كوزرانى 1500 خۇپيشاندەر دەكەن و دەلەين نىكەى 7000 كەسپىش گىران. لە 2019دا نارەزايى لەسەر گرتنى مەلاپەكى سوننە لە بەلوچستان دەرەكەوت كە تىيدا 6 كەس برىنداربوون. لە 2020دا نارەزايى لەسەر خستەخوارەوہى فرۇكە ئۆكرانىيەكە دەرەكەوت و، لەسەر ئەوہش 30 كەسپىش گىران. 2021 لە بەلوچستان لەسەر كوزرانى چەند كەسپىش لەوانەى لە سنوور قاچاخى دەكەن، نارەزايى دەرەكەوت و لە ئەنجامدا 27 كەس كوزرا، 50 برىنداربوون و 3 كەسپىش گىران.

كۆتايى

بەگشتى دەتوانىن بىژىن بەمەى خوزستانەوہ، ئەمە 5 سالى كە لە ئيران بە دواى يەكدا خۇپيشاندان دەرەكەوت. نارەزايەكان خىرا بلىا دەبنەوہ. بابەتى نارەزايەكانىش تەنبا سياسى نىن، بابەتى ئابوورى و تەنانەت پرسى مەزھەبى و نەتەوہپىش لە گۆرپداپە. ھەك ئەوانەى

1981 ۋ 1999 نىن كە زياتر پرسى ئازادى و سىياسى ھەبن و پىۋىستى بە حىزبىكى سىياسى ھەبىت تاوھكو رېكيان بخات. خۇپىشاندان لەسەر ئاو دھتوانى يەكسەر بۇ داوايەكى سىياسى بگۇرپىت. ئاۋەزايى لەسەر بەزىن و گرانى دەتوانىت بۇ ئاۋەزايى لە سىياسەتى تاران لە فەلەسىتن و لوبنانىش بگۇرپىت. سنوورى نىوان ھۇكارە سىياسى و ناسىاسىيەكانى خۇپىشاندان كەمپەنگ بووہ. بۇيە ئەوہى خوزستان لەسەر ئاوہ ھەرۋەھا لە ئاۋىش زياترہ. ئىران لەوانەيە بتوانىت سەركوتى بكات وەك ئەوانىدىكە، بەلام ھىچ گەرەنتىيەكى نىيە كە لە شوپىنكى دىكەوہ ئاۋەزايى دەرئەكەۋىت. چۈنكە بابەتەكان بۇ ئاۋەزايى لە جاران زۇرتىرن. پىدەچىت تائىستا ئىران توانىبىتى لە بابەتەكانى سىياسەتى دەرەۋەى ئەم قۇئاخەدا ھەلېكات، بەلام بۇ دۇخى ناوخۇ كىشەى ئەو ئاۋەزايانەى ھەبە. سەرئەنجام ئەزمۈۋنى 5 سالى رابردۋى دەرپدەخات كە، چەندەى حكومەت بە كۆنترۇلكردى خۇپىشاندانەكان راھاتىبىت، بەو ئەندازەپەش، زاتى خەلكى لە حكومەت شكاۋە!

<https://www.hrw.org/news/2021/07/22/iran-deadly-response-water-protests> _ [1]

- [2]

https://www.independentpersian.com/node/164011/%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%DB%8C-%D9%88-%D8%A7%D8%AC%D8%AA%D9%85%D8%A7%D8%B9%DB%8C/%D9%81%D8%B6%D8%A7%DB%8C-%D8%B3%D9%86%DA%AF%DB%8C%D9%86-%D8%A7%D9%85%D9%86%DB%8C%D8%AA%DB%8C-%D8%AF%D8%B1-%D8%AE%D9%88%D8%B2%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86%D8%8C-%D8%AE%D8%B7-%D9%88-%D9%86%D8%B4%D8%A7%D9%86-%D9%85%D8%B3%D8%A6%D9%88%D9%84%D8%A7%D9%86-%D8%A8%D8%B1%D8%A7%DB%8C-%D9%85%D8%B9%D8%AA%D8%B1%D8%B6%D8%A7%D9%86

<https://www.aa.com.tr/fa/%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86/%D8%A7%D8%B9%D8%AA%D8%B1%D8>[3]

%A7%D8%B6%D8%A7%D8%AA-%D8%AF%D8%B1-
%D8%AE%D9%88%D8%B2%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-
%D8%A7%D9%86%D8%AA%D9%82%D8%A7%D8%AF-
%D9%86%D9%85%D8%A7%DB%8C%D9%86%D8%AF%D9%87-
%D8%AE%D9%88%D8%B2%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%A7%D8%B2-
%D8%B1%D9%88%D8%AD%D8%A7%D9%86%DB%8C-%D9%88-
%D9%82%D8%A7%D9%84%DB%8C%D8%A8%D8%A7%D9%81/2308467

- [4]

https://www.mpo-kz.ir/content/uploads/2019/07/%DA%AF%D8%B2%D8%A7%D8%B1%D8%B4-%D9%85%D9%86%D8%A7%D8%A8%D8%B9-%D8%B7%D8%A8%DB%8C%D8%B9%DB%8C-%D9%85%D9%86%D8%A7%D8%A8%D8%B9-%D8%A2%D8%A8-%D8%A7%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%AC%D9%84%D8%AF-%D9%87%D9%81%D8%AA%D9%85.pdf

<https://rc.majlis.ir/fa/news/show/1097109> _ [5]

- [6]

https://www.mardomsalari.ir/report/100902/%D9%85%D8%A7%D8%AC%D8%B1%D8%A7%DB%8C-%D9%85%D8%B5%D9%88%D8%A8%D9%87-%D8%AC%D9%86%D8%AC%D8%A7%D9%84%DB%8C-%D8%A7%D9%86%D8%AA%D9%82%D8%A7%D9%84-%D8%A2%D8%A8-%DA%A9%D8%A7%D8%B1%D9%88%D9%86-%D8%A7%D8%B5%D9%81%D9%87%D8%A7%D9%86-%DA%86%DB%8C%D8%B3%D8%AA

- [7]

<https://www.independentpersian.com/node/163166/%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%DB%8C-%D9%88-%D8%A7%D8%AC%D8%AA%D9%85%D8%A7%D8%B9%DB%8C%D9%88%D8%A7%DA%A9%D9%86%D8%B4->

%D8%A7%D8%AD%D9%85%D8%AF%DB%8C%E2%80%8C%D9%86%DA%98%D8%A7%D8%AF-%D8%A8%D9%87-
%D8%A7%D8%B9%D8%AA%25

https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/Iran/background.htm - [8]

<https://carnegieendowment.org/2020/12/21/worldwide-protests-in-2020-year-in-review-pub-83445>- [9]

<https://www.voanews.com/americas/global-protests-2019-demonstrators-around-world-demand-reform> [10]